

OSMANLI RESİM SANATINDA CEHENNEM TASVİRLERİ

Necla KAPLAN

Yüksek Lisans Öğrencisi, Pamukkale Üniversitesi, Sanat Tarihi Bölümü

Özet

Kişilerin; öldükten sonra ya da “kıyamet” denilen dünyanın sonunda, ikinci hayat da denilen zamanda, dirilecekleri ve yaşarken yaptıklarının hesabını verecekleri inancı, çoğu dinlerde vardır. İslam dinine göre, tüm insanlar Allah’ın huzurunda hazır bulunacaklar ve sorgulanacaklardır. Sorgulanan ölülerin, iyilik yapanların cennete kötülük yapanların cehenneme gideceği ve burada ikinci bir hayat yaşayacakları belirtilmektedir. Bu konu edebi metinlerle de ele alınırken aynı zamanda insanların zihninde tasavvur ettikleri şekliyle tasvir edilmiştir. Osmanlı resim sanatında da bu örnekleri görmekteyiz. Özellikle, Cifrû'l- Cami (TSMK, B.373; İÜK, TY. 6624; CBL, 444), Ahvâl-i Kıyâmet (SK. Hafid Efendi 139, BSB Ms. Or. Oct.1596), Fâlnâme (TSMK H. 1703) gibi yazmalarda, gelecekte haber veren olaylar, Kıyâmet, Kıyâmet alâmetleri, Cennet ve Cehennem tasvirlerine yer verilmiştir.

Araştırmamızı yaptığımız Osmanlı resim sanatında cehennem tasvirlerinde, kullanılan üslup 16. yüzyıl sonu ile 17. yüzyıl başında gördüğümüz üslup özelliğini, Nakkaş Hasan’ın üslubunu yansıtmaktadır. Metne bağlı olarak yapılan bu tasvirler, Osmanlı toplumunun Cehennem ile ilgili düşüncelerini betimlemektedir. Azrail figürü, ateş, Cehennem

azabı, Cehennem ortamı toplumun bu kavramlarla ilgili tasavvurlarını yansıtmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı resim sanatı, Cehennem, Cehennem tasviri, Kıyamet.

Abstract

The Description of Hell in Ottoman Pictorial Art

In most religions, there is a belief that after people have died or at the end of the world, which is called “doomsday”; also called second life, people will revive and give an explanation of what they have done during their lifetime. According to Islamic belief, all people will be ready in the presence of the God and they will be interrogated. It is stated that from these interrogated dead people, whoever has done a kindness will go to the heaven and whoever has done harm will go to the hell; and they will live a second life here. This topic was also handled in literary works and at the same time it was described as envisaged in the minds of people. We also see these examples in the Ottoman pictorial art. Especially manuscripts like Cifrû'l- Cami (TSMK, B.373; İÜK, TY. 6624; CBL, 444), Ahvâl-i Kıyâmet (SK. Hafid Efendi 139, BSB Ms. Or. Oct.1596), Fâlnâme (TSMK H. 1703) include events that foretell by divine inspiration (prophesy), Doomsday, omens of Doomsday descriptions of Heaven and Hell.

Style used in the description of hell in Ottoman pictorial art, which we are doing search on, reflects the features of style that we see at the beginning 16. century and 17. century, style of NakkaşHasan. These descriptions which are done according to the text describe the ideas of Ottoman society about hell. The figure of Azrael, fire, hellish torture, surroundings of hell reflect ideas of society about these concepts.

Keywords: Ottoman pictorial art, Doomsday, hell, depictions of hell.

Kurte

Teswîrên Dojehê Di Hunera Wênesaziya Osmanî De

Di gellek olan de baweriya vejîna dema qiyametê, ku jiyana duyemîn jî tê gotin, heye ku hesabê kirinên berê tete dayîn. Li goreya ola Îslamê, dê hemû mirov biçine hizûra Xwedê û dê bêne darizandin. Beşek ji miriyên ku tene darizandin diçine bihuştê ku qencî kirine, beşê din jî diçine dojehê ku xirabî kirine. Gava ev mijar di wêjeyê de hatiye bi kar anîn jî, her wiha hatiye tesewwur û teswîr kirin. Em di hunera wênesaziya Osmanî de van mînakên dibînin. Bi taybetî di destnivîsarên weke Cîfrû'l- Camî (TSMK, B.373; ÎUK, TY. 6624; CBL, 444), Ahvâl-î Kiyâmet (SK, Hafid Efendî 139, BSB Ms. Or. Oct. 1596), Fâlnâme (TSMK H. 1703) de hin bûyerên ku qala pêşerojê dikin, qiyamet, elametên qiyametê, teswîrên dojeh û bihuştê ciyê xwe girtine.

Di şeweya ku ji bo teswîrên dojehê yên di hûnera wênesaziya Osmanî de hatiye bi kar anîn de, taybetmendîya şeweya dawîya sedsala 16. û destpêka sedsala 17. tê dîtîn ku olana şeweya Nakkaş Osman e. Di van teswîran de ramanên civaka Osmanî yên di heqê dojehê de tene dîtîn. Fîgura Azraîl, agir, izabê dojehê û dojeh bi xwe, tesewwura civakê ya di heqê dojehê de ye.

Peyvên Sereke: Hûnerê wênesaziya Osmanî, Dojeh, Teswîrê Dojehê, Qiyamet.

چکیده

تصاویر جهنم در هنر نقاشی دوران عثمانی

باور به اینکه انسانها پس از مرگ و یا پس از دنیایی که "قیامت" نامیده میشود، در زمانی که زندگی دوم نیز نامیده میشود، دوباره زنده میشوند و حساب کارهای خود را پس میدهند، در بسیاری از ادیان وجود دارد. در دین اسلام، تمامی انسانها در حضور خداوند حاضر خواهند شد و مورد بازخواست قرار خواهند گرفت. اینکه از میان مرده هایی که بازخواست شدند، کسانی که کار نیک انجام داده اند به بهشت و آنانکه بدکاره بوده اند به جهنم خواهند رفت و در اینجا زندگی دوم آنها شروع میشود بیان شده است. این موضوع هنگامیکه در متون ادبی بکار میرود نیز

همانگونه که در ذهن انسانها ساخته میشود به تصویر درآمده است. در هنر نقاشی دوره عثمانی این موارد را مشاهده میکنیم. مخصوصاً در متونی مانند جفرالجامی (TSMK, B.373; İÜK, TY. 6624; CBL, 444) احوال قیامت (SK. Hafid Efendi 139, BSB Ms. Or. Oct.1596)، فالنامه (TSMK H. 1703) به تصاویر وقایعی که بازگوکننده آینده هستند، قیامت، علامتهای قیامت، بهشت و جهنم میباشند.

در هنر دوران عثمانی که روی آن تحقیق نموده ایم، در تصاویر جهنم، اسلوب بکاررفته، نشانگر ویژگیهای اسلوب نقاش حسن در اواخر قرن 16 و اوایل قرن 17 میلادی می باشد. این تصاویر که وابسته به متن انجام شده است، در حال نمایش تصویر ذهنی جامعه عثمانی در مورد جهنم است. تصویر عزرائیل، آتش، عذاب جهنم، تصاویری را که مردم از محیط جهنم دارند را نشان میدهد.

کلمات کلیدی: هنر نقاشی عثمانی، جهنم، تصویر جهنم، قیامت

المخلص

تصویرات جهنم في فن الرسم العثماني

العديد من الأدبيات تتركز على العقيدة باليوم القيامة و البيعت في حياة ثانية و بأن ستحاسب كل الناس على أفعالها و وفقاً للإسلام سيحاسب كل الناس بين يدي الله و أن كل من جاء بالحسنات يدخل الجنة و من جاء بالسيئات ستكون النار مأواه فهذه المسألة كانت في أذهان الناس و كانت أيضاً متناولة في المتن الأدبية. نشاهد هذه النماذج في فن الرسم العثماني خاصة في المخطوطات كجفر الجامع و أحوال القيامة و في فالنامه فكل هذه المخطوطات تناولت مواضيع كالأخبار عن الغيب و القيامة و علامات القيامة و الجنة و جهنم. في هذا البحث الذي تناولنا فيه تصوير جهنم في فن الرسم العثماني نرى نمط مستخدم خاص بنمط النقاش حسن. كل هذه التصويرات تصف لنا أفكار مجتمع العثماني حول جهنم فنشاهد فيها هيئة عزرائيل و النار و عذاب جهنم و بيئة جهنم.

الكلمات الأساسية: فن الرسم العثماني، جهنم، تصوير جهنم، القيامة

Giriş

Osmanlı resim sanatında dinsel konular yoğun bir şekilde kullanılmıştır. Bunlar; evrenin yaratılışı, Kur'an, Tevrat, İncil gibi üç büyük kutsal kitaptaki Peygamberler; onların mucizeleri, onlarla ilgili önemli olaylar; Kıyâmet, Cennet, Cehennem gibi sahneler; halifeler, imamlar ve onlarla ilgili olaylar gibi konular çok sayıda yapılmıştır (And, 2002, s: 295). Özellikle ölüm sonrası hayatı tasvirli olarak anlatan yazma

eserler, Osmanlı Resim sanatında 16. yüzyılın sonu ve 17. yüzyılın başında görülmektedir. Ölüm sonrası hayatı anlatan eserlerin metne bağlı kalarak yapılan tasvirler, toplumun inancının resme yansımaları göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Bu çalışma, Osmanlı resim sanatında yapılan cehennem tasvirlerinin yine Osmanlı toplumunun cehennem ile ilgili tasavvurlarının resme yansımaları göstermesi bakımından önemlidir. Bu çalışmada, kıyamet ve cehennem kavramlarınınadeğindikten sonra, Osmanlı resim sanatında el yazmalarda kullanılan cehennem tasvirleri incelendi.

Cehennem tasvirlerinin görüldüğü eserlerin başında Ahvâl- ı Kıyâmet (SK, Hafid Efendi, 139; BSB, Mr. Or. Oct. 1596; PFL, Lewis O. T6), Cifrû'l- Cami¹ (TSMK, B. 373; İÜK, TY. 6624; CBL, T. 444), ve Fâlnâme (TSMK, H. 1703) adlı eserler gelir.

2. KIYAMET VE CEHENNEM

Kelime olarak “kalkmak, dikilip ayakta durmak” mânasındaki “kıyâm” kökünden isim veya mastar olup “dirilip mezarından kalkma, Allah’ın huzurunda durma” yahut “bu olayın başlangıcını teşkil eden kozmik değişikliğin vuku bulması” anlamına gelir (Râgıb el-İsfahânî, el-müfredât, “kvm” md; Lisânü'l-Arab,”kvm” md.) (Topaloğlu, 2006, s: 517). Hıristiyan inancına göre; Hz. İsa’nın ölümden sonra dirilmesi, tüm insanların da öldükten sonra dirileceklerinin bir güvencesidir. Yahudi inanca göre de Tevrat’ta açıkça bir bildirim olmamakla beraber bir yerde toprak altında uyuyanların çoğunun kimi yaşama, kimi de sonsuz utanca ve sonsuz nefrete uğrayarak uyanacaklarını söylemiştir. Eski Yunan dininde ruh, *styx* denilen yer altı mağarasına geçip, yer altı tanrılarınca yargılanır. Günahlı ruhlar, *tartaros* denilen cehenneme, günahsız olan ruhlar da *elysion* denilen cennete gidip orada yaşam sürdürecektir (And, 2010, s: 239). İslam inancına göre de Kıyamet, ölümden sonra dirilmedir ve bu Kur’an’da da “yevmi el-kıyâme (kıyâmet günü) olarak geçmektedir (Yaman, 2002, s: 19). Ayrıca değişik deyimlerle Kur’an’da kullanılan “Kıyâmet”; kiminde yargı günü (Fatiha s.3), ahiret günü (Bakara, s.8), hesap saati (En’am, s. 31), hesap günü (sad 16), ölümden dönme günü

¹ Bu çalışmada, Cifrû'l-Cami’nin cehennem konulu minyatürleri eksiktir. Çünkü Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi ile İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Nadir eserler Bölümü’nde bulunan bu yazmalara, Kütüphanelerin tadilat çalışması için kapalı tutulması nedeniyle ulaşılamadı.

(Rûm, s.55), çevreleyen gün (Hûd, s. 84) olarak geçmektedir. Hatta sûreler içinde “Kıyamet Sûresi” de bulunmaktadır. Bu sûre’de “Kıyâmet, o gün insanlar amelleri kendilerine gösterilmesi için bölük bölük çıkacaktır. Her bir insan da “Kaçış nereye?” diyecek. Hayır, hiçbir sığınak yok. O gün herkesin varıp duracağı yer ancak Rabbin huzurudur” (Zilzal,6; Kıyame) (Demircan, 2009, s: 31).

Kıyametin ne zaman gerçekleşeceği hep merak edilen ve sorulan bir konudur. Nitekim İslamiyet’in ilk yıllarında sıkça sorulan sorulardan biridir bu. Ancak Kur’an’da Kıyâmet zamanını sadece Allah’ın bildiği bildirilmektedir. Bunun yanında İslâm dünyasında çok eski tarihlerden beri kıyâmet alâmetleri konusu gerek tefsir, hadis ve kelam kaynaklarında gerekse müstakil eserlerde geniş bir şekilde ele alınmıştır.

Zamanı bilinmeyen Kıyâmetin habercisi; ahlâki değerlerin bozulması, savaşlar, Kâbe’nin tahrip edilmesi, Fırat nehrinden altın bir dağ çıkması, kuyruklu yıldızın doğması, felaketin yaygınlaşması, büyük bir ateşin çıkması, Mehdi’nin gelmesi, Deccâl’in çıkması, Hz. İsa’nın yeryüzüne inişi, Yecüc -Mecüc’ün çıkması, Dabbetü’l-Arz’in çıkması, dumanın çıkması, Güneş’in batıdan doğması, rüzgârların gönderilmesi gibi olaylardır (And, 2007: 87, Yıldız, 2002: 10). Bu alâmetlerin yanı sıra Kıyâmet ile ilgili çeşitli tarihler de öne sürülmüştür.

Hz. Muhammed’e atfedilen rivayete göre, Dünyanın yaratılışı ile yok oluşu arası 7 bin yıldır. Hz Muhammed (sav) son bininci yılda (6000. yılda) gönderilmiştir. Hz. Peygambere atfedilen bu sözden dolayı 1000. yılda kıyametin kopacağı şeklinde bir inanç yaygındı. Bu inanç nedeniyle İslâm dünyası korku içinde idi. Osmanlı padişahlarından III. Murad, Hicri 1000 yılı, (1592 yılı) yaklaşırken Kıyâmet kaygısıyla önlemler aldırmıştır (Yaman, 2007, s: 218). Bu dönemde meydana gelen iki büyük yangın, veba salgını ve yeniçeri ayaklanması, Kıyâmet beklentisini iyice artırdı. Bu kaygı ile hicri 1000 (1592) yılında padişah tüm eyaletlerde geçen olayların kayda geçirilmesini emreder (Yaman, 2002, s: 21). Bu dönemdeki inancın resim sanatına da yansıdığı görülmektedir (Yaman, 2007, s: 232). İşte Ahvâl-i Kıyâmet ve Topkapı Sarayı Müzesi’nde büyük bir Fâlnâme (H. 1703) böyle bir düşünce ortamının ürünleri arasında yer alır (Tanındı, 1984, s: 13).

Kaynaklarda, Kıyâmet gününde İsrâfil adlı meleğin “Sûr” adındaki borusunu iki kez üfleyeceği belirtilir. İlk üfleyişte gökte ve yerde bulunan her varlık yıkılıp ölecek; İkinci üfleyişte ölümler dirilip kalkacaklar. Kıyâmetin gerçekleşmesiyle yeryüzünde dayanılmaz bir gürültü ve şiddette sarsıntı ile dünyamız yerle bir olacak, O gün insanlar

sığınacakları bir yer bulamayacaklar ve Râbbin huzuruna varacaklar. Böylece dünyamızın da ölümüyle birlikte gerçekleşecek Kıyâmetin ardından, yeniden yaratılacak bedenlerimizin ruhlarımızla birleşmesiyle Râbbimizin huzurunda toplanılacak, (Mahşer) sorgulaması başlayacaktır. (Demircan, 2009, s: 31). Bu sorgulamadan sonra günahsız olanlar cennete, fakat günahkâr olanlar cehenneme gidecektir.

Cehennemin; kelime anlamı, inkârcıların ve günahkârların âhirette cezalandırılacakları yerdir (Topaloğlu,1993, s: 225). Cehennem kelimesi, bazı İslâm bilginlerine göre; “derin kuyu, hayırsız, uğursuz” anlamına gelen Arapça asıllı bir kelime olarak tanımlansa da, dil âlimleri bu tanımda tereddütte kalmışlardır. Bu sözcük, İbranice’den Arapça ’ya geçmiştir. İbraniler buraya yani suç işleyenlerin, günah işleyenlerin gidecekleri yere, Kudüs dolaylarında *Gehinnom*’un adını vermişlerdir. Cehennem de buradan gelmiştir (And, 2010, s: 257). *Gehinnom* (*Gé-Hinnom*) İsrâil tarihinde, İsrailoğullarının sözde ibadet saydıkları gayri insani ve gayri ahlâki faaliyetleri ifade ettiği için kötü bir şöhrete sahiptir. İslâmiyet’te olduğu gibi, diğer inançlarda da ölümden sonraki hayatta, yaşarken kötü şeyler yapanların cezalandırılacağı yer, inancı vardır. Eski Mısır dinine göre, ölenler yeraltı dünyasında sorgulandıktan sonra, suçlu bulunanlar burada cezalandırılmaktadır. Eski Mezopotamya dinlerinde, suçlu insanlar ölümden sonra yeryüzünün batı tarafında bulunan, yedi sur ve yedi kapı ile çevrili yere giderler ve burada cezalandırılırlar.

Cehennemin isimleri, Kur’an’da yetmiş yedi ayette geçmektedir. Bunlardan bir tanesi Mü’minSûresi’dir. Bu Sûrede “ Boyunlarında demir halkalar, ayaklarında zincirler olarak önce kaynar suya sürüklenecek, sonra da ateşte cayır cayır yakılacaklardır.” (Yıldırım, 2004, s: 652), şeklinde geçmektedir. Herhangi bir sözlük anlam taşımadan, kâfirlerin, münafıkların, zalimlerin azap görecekleri yer olduğu ve cehennemdeki cezalandırmanın ateşle olacağı tasvir edilir. Cehennemlikler, kabirdeyken gördükleri bu korkunç yere doğru yüzüstü sürüklenerek götürülürler. Kur’an’da da bildirildiğine göre, “bölük bölük” Cehenneme doğru sevk edilirler (Yıldırım, 2004, s: 639). Ancak daha buldukları yerden uzaklaşmadan, cehennemin korkusu yürekleri sarar. Çünkü Cehennemin dehşet verici homurtusu ve uğultusu uzaktan duyulur (Yahya, 2004, s: 792). Cehennemlikler, Cehenneme gittikten sonra, cehennemin kapıları üzerlerine kapatılır ve olabilecek en dehşet verici görüntülerle karşılaşılır. Kapıların kapanması artık bir çıkışın ya da kaçışın olmadığını gösterir.

Cehennem’in yedi kapısı vardır, her kapıda günahlılardan bir kesim bulunur [Hicr S. 44] (And, 2010, s: 257). Yedi kapının, cehenneme

gireceklerin dini hayat durumuna göre azap açısından farklı nitelikler taşıması ve girenleri farklı mekânlara götürmesi de mümkündür. *Hicrsuresi*'ndeki ilgili âyetin devamı da bunu göstermektedir. (Topaloğlu, 1983, s: 229). Cehennem kapılarındaki bekçiler, sayıları on dokuz olan ve yöneticileri Mâlik olan Zebânilerdir ve bunlar da melektir (Müddessir S. 31-37).

3. OSMANLI RESİM SANATINDA CEHENNEM TASVİRLERİ

Halk arasında İslâm Dini'nin resmi yasakladığı inancı yaygındı. Bunun altında yatan sebep; İslam Dini'nin en temel ilkesi olan bütün insanları aracısız tek bir tanrıya, Allah'a inanmaya çağırmasıdır. Pagan inanışlarındaki her türlü tapınma objesi put olarak nitelenmiş ve bu bağlamda put objesi olan resim ve heykeller reddedilmiştir. Bu reddediş put objesi olma şartını dikkate almaksızın biraz da ihtiyatlı olmak adına genişletilerek resim ve heykeli bütünüyle dışlayan bir boyut kazanmıştır. İşte İslam sanatında gördüğümüz tasvire yönelik tepkinin kaynağı buraya uzanmaktadır (Can, 2006, s.32). Ancak Kur'an'da bu yasak ile ilgili herhangi bir âyet bulunmamaktadır (İpşiroğlu, 2009, s: 19).

İslâm'da tasvirin kitap sayfaları arasına girmesi ise daha sonradır. Yazma kitaplara karşı 9. yüzyıla doğru geniş bir ilgi uyanır. Bu ilgi ile beraber edebi konulu yazma eserlerin yanında dini konulu yazma eserler de yapılmıştır. Ancak, İslâm kitap ressamlığında, İslâm dini ile ilgili ilk tasvirler 13. yüzyılın ilk yarısında rastlanılmaktadır (Tanındı, 1984, s: 9). Özellikle resme yabancı olmayan Moğollar döneminde, *Mirâçnâme* adı verilen yazmada Hz. Muhammed'in hayatının ve Mirâç sahnesinin tasvirleri yapılmıştır. Siyer-i Nebi, Zübdet-üt Tevârih, Câmi'üt Tevârih, Ahval-i Kıyâmet adlı eserlerde de dini konular tasvir edilmiştir.

Dini konulardan biri olan "Cehennem tasviri" 16. ve 17.yüzyıl eserlerinde yoğunlukla kullanılmıştır. Özellikle, Cifrû'l- Cami (TSMK, B. 373; İÜK, TY. 6624; CBL, 444), Ahvâl-i Kıyâmet (SK, Hafid Efendi, 139; BSB, Mr. Or. Oct. 1596; PFL, Lewis O. T6), Fâlnâme (TSMK, H. 1703) gibi yazmalarda, gelecekte haber veren olaylara, Kıyâmet, Kıyâmet alâmetleri, Cennet ve Cehennem tasvirlerine yer verilmiştir. Bu eserlerde Kıyâmetin nasıl kopacağı, bütün evreni dolduran meleklerle öteki varlıkların nasıl öleceği, Hz. Muhammed'in ve halifelerinin halka nasıl yardımcı olacağı anlatılmakta ve tasvirlenmektedir. İnce firçanın kullanıldığı *Ahvâl-i Kıyâmet* nüshaların nakkaşı ile *Tercüme-i Miftâh-ı Cifru'l-Câmi*'nin İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde (T. 6624.)

bulunan ve I. Ahmed'in saltanatı yıllarında (1603-1617) hazırlanan nüshanın nakkaşı aynı olup tasvirlerde Nakkaş Hasan üslubu takip edilmiştir (Yaman, 2007: 217-234, Bağcıvd, 2006:197

Ahvâl-i Kıyâmet; resimli iki nüshası bulunan bu eser 16. yüzyılın sonu 17. yüzyılın başına tarihlenmektedir. Bu nüshalardan biri Süleymaniye Kütüphanesi, Hafid Efendi 139, diğeri Berlin-StaatsbibliothekMs. Or. Oct. 1596 numaralı yazmalardır. Ayrıca, bu yazmaların dışında Philadelphia Free Library, LewisMs. O. T6,'da resimli yaprak şeklinde tasvirler bulunmaktadır. Mahşer, Melekler, Kıyâmet ve sonrası hayat konu edilmiştir. Nüshalar resim üslubu olarak 16. yüzyıl sonu ya da 17. yüzyıl başlarına tarihlendirilmektedir (Yaman, 2007, s: 220). Aynı zamanda eser; dini gerçekliği yansıtmaktan çok Osmanlı halk kültürünü, halkın kıyamet ve sonrası cennet-cehennem ile ilgili düşüncelerini yansıtmaktadır. *Ahvâl-ı Kıyâmet* (SK. Hafid Efendi 139 ve BSB Ms. Or. Oct. 1596)² adlı bu iki eser, Kıyâmet temasının süre giden popülerliğine ve Osmanlı görsel kültürünün toplumsal korku ve beklentiler doğrultusunda çeşitlenmesine işaret eder (Bağcı vd, 2006, s. 197). Bu yazmadaki minyatürler metne bağlı olarak tasvir edilmiştir.

Fâlnâme; Osmanlı Sultanı I. Ahmed'in (1590-1617) veziri³ ve aynı zamanda sanatkâr (vassale⁴ ustası) olan Kalender Paşa tarafından hazırlanmıştır (TSMK H.1703) (Mahir, 2005, s: 70). Bu eser, geleceği merak etme arzusu ile hazırlanmış ve Kehânet kitabı olarak da bilinir. İçinde 35 minyatür bulunan bu kitapta dinsel konular ağırlıktadır (And, 2002, s: 296). Resimler genelde Kur'an'da adı geçen peygamberlerin ve onların kişilikleriyle ilgili bir olayı veya mucizeyi, bir kahramanlığı betimlerken; tasvirlerin karşı sayfasındaki metin, bu resmi açan kişinin falını söyler (Tanındı, 1996: 54, Mahir, 2005: 70). Gösterim amaçlı yapıldıkları düşünülen tasvirler tek bir sanatçıya ait değildir (Mahir, 2005, s: 70). Ancak eserdeki Âdem ve Havva minyatürü Nakkaş Hasan'ın üslup özelliklerini yansıtır.⁵

Tercüme-i Cifru'l-Câmi; 15. yy'de Abdurrahman b. Muhammed b. Ali b. Ahmed el- Bistami tarafından yazılmış, ed- Dürrü'l- Munazzam fi Sırrı'l- İsmi'l-Â'zam adlı eseridir. III. Mehmed'in isteği ile Şerif b.

² Eserin bir diğ er nüshasından çıkmış bazı resimli yapraklar, bugün İngiltere'de bir özel koleksiyondadır (BAĞCI ve diğ erleri, 2006, s. 198).

³ Fâlnâme adlı eserinin önsözünde, Kalender Paşa kendini vezir olarak tanıtmış.

⁴ Kâğıtları bozulmuş yazma kitapların sayfalarındaki yazılı bölümleri çıkararak başka bir kâğıda geçirme işlemi. 2- Yazmalardaki cetvel kesiginin onarımı

⁵ TSMK, H. 1703, y.7b.'de bulunan bu Âdem ve Havva resmi için bkz. Bağcı ve diğ erleri, 2006, s. 194

Muhammed b. Burhan tarafından 1597-98 tarihinde, Tercüme-i MiftâhCifru'l-Câmi (TSM B. 373) olarak çevrilmiştir (Yaman, 2002: 56-58, Mahir, 2005: 101). Bu eserde temel iki konu işlenmiştir. Birincisi; sayısal değerlerle yapılan hesaplamalar, ikincisi ise; tasvirlerde vurgulanan kıyamet alâmetleridir. Bu eserin, I. Ahmed ve I. Mahmud dönemlerinde de tasvirli nüshaları hazırlanmıştır (İÜK. T. 6624, DCBL, T. 444) (Mahir, 2005, s: 101). Bu nüshaların istinsah ya da tasvirlerine ait herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. Ancak, TSMK B. 373 nüshasında on üç padişah portresi olması, tasvirlerin III. Mehmed (1595- 1603) döneminde ve İÜK TY. 6624 nüshasında başlangıçtaki takdim tasvirinde I. Ahmed'in portresiyle birlikte on dört padişah portrelerinin bulunması bu tasvirlerin I. Ahmed (1603- 1617) zamanında yapıldığını gösterir. Bu dönemin Osmanlı kitap resim sanatının en zirve eserleri verdiği dönem olması dikkate alındığında yine Nakkaş Hasan'ın çalıştığı görülmektedir. *Tercüme-i Cifru'l- Cami*'nin TSM ve İÜK nüshalarının resim üslubu, III. Mehmed devrinin en önemli nakkaşı, *Şehnâme-i Sultan Mehmed III* adlı eserin son sayfalarında adının da kaydedildiği, Nakkaş Hasan'ın üslubuna benzemektedir (Yaman, 2002: 63, Bağcı vd, 2006: 197). Tarihini kesin olarak bilemediğimiz bu kıyamet kitapları resimlerinin üslupları yanında resim programları ve ikonografileriyle birbirleriyle çok yakın olan bir tür seri üretime işaret eder (Bağcıvd, 2006, s: 198).

16. yüzyılın sonu ve 17. yüzyıl başlarında, belki de Sultan Ahmed'in (1603-1617) fanatik kişiliğinin etkisiyle, halk inançlarıyla ilgili eserlerin resimlenmesine karşı geniş bir ilgi duyuldu (Tanındı, 1984, s: 13). Bu dönem Osmanlı toplumunun cehennem ile ilgili tasavvurlarının minyatürlere yansmasıyla; bu dönemin kıyamet ve sonrası inancı ile halkın kültürü hakkında bilgi sahibi oluyoruz.

Bu dönemde resim sanatında Cehennem konulu tasvirleri şu gruplarda ele almak mümkün. Bu Konuların tasvirlerini farklı yazma nüshalarından bir araya getiriyoruz.

3.1. Mahşer Gününde Amel Defterlerinin Gelmesi ile İlgili Cehennemlik Tasvirleri⁶

Ölümden sonra tüm ölümlerin tekrar dirilip hesap verdikleri, sorgulandıkları mahkeme; Mahşer'dir. Burada herkese Amel defterleri

⁶ Doğrudan Cehennem tasvirini yansıtmayan ancak, Cehennemlikleri yansıması bakımından, "Mahşer Gününde Amel Defterlerinin gelmesi ile ilgili Cehennemlik Tasvirleri" başlığını da çalışmamıza dâhil ettik.

dağıtılır. Amellerin yazılı olduğu defter, her insanın dünyada iyi ve kötü işlediği her şeyin yazılı olduğu defterdir. Melekler tarafından yazılmış olan bu defter, Ahret'te sahibine verilecek ve ona: "Al, kitabımı oku!" denilecek ve böylece hiç bir şey gizli kalmayacaktır.

Mahşer günü ile ilgili, Ahvâl-i Kıyâmet, (SK Hafid Efendi 139 ve BSB Or. Oct. 1596.) yazmalarındaki minyatürlerde bu konunun tasvirleri bulunmaktadır (Resim 1, 2, 3, 4). Mahşer günü Güneş; insanlara öyle yaklaşacaktır ki, insanlar terleyeceklerdir; kiminin teri topuklarına, kiminin dizlerine, kiminin teri arkasına, beline omuzlarına akacak, öyle ki boynuna kadar yükselecek (And, 2010, s: 256) (Resim 1). Ahvâl-i Kıyâmet'te bu konunun ele alındığı minyatürler, metin konusu ile ilgili olup, insanların tasavvur ettiği mahşeri tasvir etmektedir. Bu konu ile ilgili tasvirler, Süleymaniye Kütüphanesindeki Ahvâl-i Kıyâmet yazmasında, sarı renk ağırlıklı olarak kullanılmıştır. Buradaki figürler beyaz kıyafetli ve Cehennemlikler siyah yüzlüdür (Resim 4). Güneşin yakın olarak gösterildiği, ölümlerin terlerine saplanmalarını anlatan minyatürde, figürler çıplak ve yine siyah konturlu, iri gözlüdürler. Ter suyunda figürlerin etrafında küçük su dalgaları oluşturularak resme hareketlilik ve anlatımda gerçeklik sağlanmıştır (Resim 3). Cennetliklerin nur yüzlü ve beyaz olarak anlatıldığı bu sahnelerde, Cehennemlikler siyah olarak tasvir edilmiştir. Aynı şekilde Cehennemliklere verilen amel defterleri de siyahtır.

Berlin Staatsbibliothek'deki Ahvâl-i Kıyâmet yazmasındaki minyatürlerde mavi renk ağırlıklı olarak kullanılmıştır. Mavi gökyüzünde, güneş ve ay sarı, yine figürlerin vücutlarının görünen kısımları sarı tonlarında, kıyafetleri ise beyaz olarak renklendirilmiştir. Siyah renkli, fırça darbeleri ile elde edilmiş saçlar ve sakallar belirgindir. İri ve siyah konturlarla belirginleştirilen gözlerde, göz bebekleri küçük ve gözün beyaz kısmı daha fazladır (Resim 1, 2). Amel defterlerini alan ölümleri anlatan minyatürde, Cehennemliklerin amel defteri siyah ve tenleri cennetliklere göre esmerdir. Gözler aynı ve ifadesiz olarak resmedilmiştir. İnce fırçaların kullanıldığı nüshaların nakkaşı ile Tercüme-i Miftâh-ı Cifrû'l-Câmi 'in İÜK (T.6624)'de bulunan ve I. Ahmed zamanında hazırlanan nüshanın nakkaşı aynı olup tasvirlerde Nakkaş Hasan üslûbu takip edilmiştir (Yaman, 2007, s: 221).

3.2. Cehennemlikleri, Cehenneme Sürükleyen Zebâni konulu Tasvirler

Derin, karanlık bir kuyu, canavar homurtulu betimlenen Cehennemde; kızgın su, ateş, yılan, çıyan, akrep, zakkum dikenleri ile kapıda bekçi olan Zebâniler bulunmaktadır. Cehennemin yedi kapısı bulunmakta ve bu kapılarda bulunan Zebâniler, Cehennemlikleri, Cehenneme sürükleyerek ateşe atarlar. Allah, cehennemde Celib ve Belib adlı iki canavar yaratmıştır. Celib aslan suretli erkek, Belib kurt suretli dişidir (Yaman, 2007, 230). Ahvâl-i Kıyâmet yazmalarında bu konu ile ilgili minyatürler bulunmaktadır. Belirtilen zebânilerin yüzleri kapkara, gözleri kedigözüne benzer. Bunlar ağızlarından ve burunlarından alev saçarlar.

BSB Or. Oct. 1596'daki Ahvâl-i Kıyâmet nüshasında, Zebâniler, çıplak Cehennemlikleri, Cehenneme sürüklemektedir (Resim 5,6). Buradaki Zebâniler, vücutları benekli, gövdeleri insan, başları yaratık olarak tasvir edilmiştir. Koyu resmedilen zeminde ateş ve duman hâleleri bulunmaktadır. Elinde ateş güzü bulunan Zebani cehennemliklere ateş atmaktadır. Bu konu ile ilgili SK. Hafid Efendi 139'daki, Ahvâl- Kıyâmet nüshasındaki minyatürde kırmızı ve mavi renkli Zebâniler çıplak günahlıları, karanlık cehennem ateşine atmaktadır (Resim 7). Alevler ve yılanlar içindeki günahkârları, elindeki güz ile ateşe iten bir diğer Zebâni tasviri görülmektedir. Minyatürde kol ve bacak hareketleri ve ateş hâreleri ile hareketlilik sağlanmıştır. Minyatürlerdeki renkler çok canlı ve parlaktır. Buradaki insan figürlerinin yüzleri açık ve belirgindir (Yıldız, 2002, s: 13). Aynı nüshadan bir diğer minyatürde de Zebâniler; yılanlar, çıyanlar, akrepler ve ateş dolu cehenneme günahlıları itmektedir (Resim 8). Minyatürde Belib ve Celib adlı canavarlar (Zebâniler) cehennemliklere çeşitli şekillerde eziyet etmektedirler. Burada kırmızı renkli Zebâni; Celib, elinde mızrak ile cehennemlikleri şişlerken, Belib ise ağızıyla parçalamaktadır (Yaman, 2007, s: 230). Siyah renkli zemine renkli figürler işlenerek, resmin her alanı doldurulmuştur. Bir diğer Ahvâl-i kıyâmet yazması olan, Philadelphia Free Library RareBook Department, LewisMs. O. T6'daki nüshada bulunan minyatürde iki Zebâni bulunmakta (Resim 9). Bunlardan biri elindeki iki çıplak günahlıyı Cehennem ateşine atmaktadır. Diğeri de başka günahlıyı ateşe atmak için almaya çalışmaktadır. Daha önce atılanlar alevlerin içinde renk değiştirmiş ve çırpırın vaziyette, ama henüz atılacak olanlar ise beyaz renkte tasvir edilmiştir.

Fâlnâme (TSM H. 1703)'de de bu konu ile ilgili minyatür bulunmaktadır. Burada da resmin merkezindeki zakkum ağacının iki

yanında, elinde ateş gürzü bulunan iki Zebâni işlenmiştir (Resim 10). Siyah zemin üzerine renkli ve ince işçilikle işlenmiş yılan, akrep, çıyan ve alevler içindeki çıplak günahlılar düşerken tasvir edilmiştir. Buradaki zebânilerin bel kısmından bağlanmış elbiseleri renkli olup, Ahvâl-i Kıyâmet yazmalarındaki minyatürlerde gördüğümüz zebânilerin kıyafetinden farklıdır.

3.3. Hz Muhammed'in Cehennemi Ziyareti Konulu Cehennem Tasviri

İlk olarak Hz. Muhammed'in Cehennemi ziyareti, konusunun tasvirlerine Moğollar döneminde hazırlanmış *Miraçnâme*'de karşılaşırız. Ancak bu resimli *Miraçnâme*'nin metni günümüze gelebilmiş sadece yapraklar halinde resimleri günümüze gelebilmiş (TSMK H. 2154) (Tanındı, 1984, s: 10). Daha sonra hazırlanmış Hz. Muhammed'in Cehennemi ziyareti konulu tasvirler Zübdet-üt Tevarih, Siyer-i Nebi, Câmîü'tTevârih resimleri arasında da yer alır. Rivayete göre, Miraç gecesinde, kapkara yüzlü, kedigözlü, uzunluğu beş yüz yıllık yol mesafesinde olan Mehayil adlı melek Hz. Muhammed'e Cehennemi gezdirir (Yaman, 2007, s: 230). Ahvâl-i Kıyâmet'in BSB Or. Oct. 1596 numaralı minyatüründe, yüzü hâre ile kapatılmış yeşil kıyafetli Hz. Peygamber beraberindekilerle tasvir edilmiştir (Resim 11). Siyah konturlarla betimlenmiş gözler, canlı renkler, kıyafetler ve peygamberin arkasındaki insanların dizilişi Osmanlı resim üslubunu yansıtmaktadır.

3.4. Cehennemin Üzerindeki Sırât Köprüsü Konulu Cehennem Tasviri

Cehennemin üzerine bir Sırât Köprüsü (Cehennem Köprüsü) kurulacağına dair Kur'an'da âyet bulunmaktadır. Bu köprüden geçemeyenler Cehenneme, geçebilenler Cennete gidecektir. Ahvâl-i Kıyâmet (BSB Or. Oct. 1596) nüshasında bir tür Sırât köprüsü tasvir edilmiştir (Resim 12). Burada gördüğümüz figürler diğer sahnelerden tanıdığımız, Zebâniler ve cehennemliklerin yanı sıra bir de sahnenin sağ kısmında tasvir edilen cennet ve cennetteki melek figürleri yer almaktadır.

3.5. Deccâl konulu Cennet ve Cehennem Tasviri

Deccâl kıyamet alâmetlerinden biri olarak kabul edilir. İnsanların dini inançlarını kullanıp saptırarak kötülüğe ve sapkınlığa yönelteceğine inanılan şeytani temsil eden insandır, yaratıktır. İslâm inancında Deccâl hadislerle dayanır, Kur'an'da bununla ilgili bir ayet yoktur. Deccâl'in Hz Peygamberden önce, Hz. Nuh'tan beri var olduğu kabul edilir. "Minareden daha yüksek olması, altında kâfir yazısı bulunması, kırk günde dünyayı gezmesi, eşiğinin iki kulağı arasındaki mesafenin 40 arşın olması, bağırdığında bütün dünyanın duyması" gibi betimlemelerden dolayı Deccâl hakkında tam bir tanımlama yapılamamaktadır.

Arapça sözlüklerde yalancı mesih, büyüsü ve yalanları ile halkı karıştıran, yalan söyleyen, göz boyayan, hak ile batılı karıştıran anlamlarına gelmektedir (Yaman, 2002, s: 32).

Cifrû'l-Câmi adlı eserde tasvir edilmiş konular arasında metinde en uzun yer tutanı Deccâl'le ilgili olandır. TSM nüshasında Deccâl; önünde vücudu kıllarla kaplı kadın olarak betimlenmiş casusu, arkasında insan gövdeli hayvan başlı bir diğer casusu ve taraftarlarıyla, siyah bir eşek üzerinde yolculuk etmektedir (Resim 13). Deccâl'in sol tarafında cenneti temsil eden ağaçlar arasında köşk türünde bir yapı, dolu çuvallar ve kasalar; sağ alt köşede ise cehennem-i alev yer almaktadır. Giysiler özellikle başlıklar figürlerin etnik, sosyal, siyasal kimliklerini yansıtacak ve olaydaki rollerini belirleyecek şekilde betimlenmektedir (Yaman, 2002, s:67). Deccâl ve taraftarları kırmızı fes üzerine sarı renkli sarıklarıyla betimlenmektedir. (Resim 13) Olayda birkaç kahraman ve doğa tasvirinde büyük iki tepe betimlemesi kullanılmaktadır.

4. Sonuç

Osmanlı resim sanatında; halk inançlarıyla ilgili eserlerin tasvirlenmesine özellikle 16. ve 17. yüzyılda yoğun ilgi duyuldu. Resim yasağı inancının Osmanlı toplumunda yaygın olmasına rağmen, kitap süsleme sanatında tasvirin özellikle dini konulu eserlerde görülmesi dikkat çekici ve önemlidir. Özellikle; bu çalışmada değinilen, Cifrû'l-Cami (TSMK, B. 373; İÜK, TY. 6624; CBL, 444), Ahvâl-i Kıyâmet (SK, Hafid Efendi, 139; BSB, Mr. Or. Oct. 1596; PFL, Lewis O. T6), Fâlnâme (TSMK, H. 1703) yazmalarında, gelecekte haber veren olaylara, Kıyâmete, Kıyâmet alâmetlerine, Cennet ve Cehennem tasvirlerine yer verilmiştir. Tarihini kesin olarak bilemediğimiz bu resimli yazmalar;

üslupları, kompozisyonları ve ikonografileriyle birbirine yakın olan bir tür seri üretime işaret eder (Bağcıvd, 2006, s: 198).

Cehennem tasvirleri, toplumda tasavvur edilen cehennem ve cehennem azabının resme yansıtılması bakımından önemlidir. Kompozisyonlarda metne bağlı yapılan bu tasvirler, ince fırça darbeleri ile kullanılan canlı renkler dönemin yaygın resim üslubunu, Nakkaş Hasan üslubunun takip edildiğini göstermektedir. Kullanılan tasvirler, dini konulu olmalarına rağmen, Osmanlı toplumunun kıyamet ve sonrası inancı, toplumun Cehennem ile ilgili korkuları, halkın kültürü ve estetik anlayışı hakkında bilgi vermeleri bakımından önemlidirler.

RESİMLER

Resim 1- Mahşer günü Güneş'in iyice yaklaşmasıyla insanların terlerine batmalarını, Ahvâl-i Kıyâmet, BSB Or. Oct. 1596.

Resim 2- Amel defterlerinin gelmesi, (Günahlılara siyah, sevap sahiplerine beyaz defterler), Ahvâl-i Kıyâmet, BSB Or. Oct. 1596.

Resim 3- Tomarların gelmesi.

Resim 4- Mahşerde günahlıların yüzünün kararması (Ahvâl-i Kıyâmet, SK Hafid Efendi 139).

Resim 5,6- Zebanilerin, yılanlar, çıyanlar, akrepler arasında günahlıları ateşe sürüklenmesi, Ahvâl-i Kıyâmet, BSB Or. Oct. 1596.

Resim 7- Cehennemde zebânilerin çıplak günahlıları ateşe atmaları, Ahvâl-i Kıyâmet, SK Hafid Efendi 139.

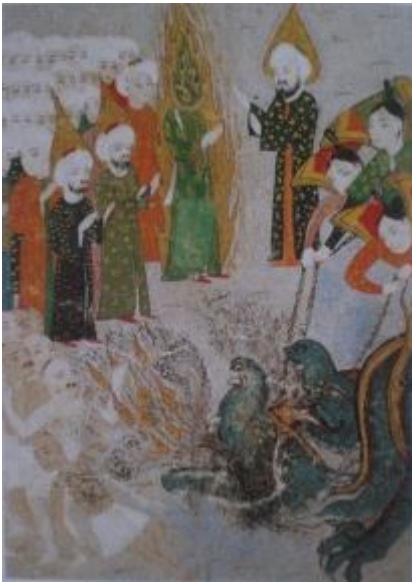
Resim 8- Cehennem, Ahvâl-i Kıyamet, SK. Hafid Efendi 139.

Resim 9- Cehennem, Ahvâl-i Kıyamet, PFL, LewisMs. O. T6.

Resim 10- Cehennem, Fâlnâme, TSMK H. 1703.

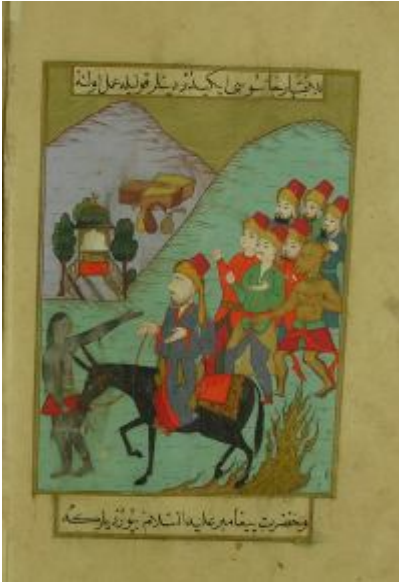
Resim 11- Hz. Muhammed'in cehennemi ziyareti, Ahvâl-i Kiyâmet BSB Or. Oct. 1596.

Resim 12- Sırât köprüsü: Arşın sağında Cennet, solunda cehennem, Ahvâl-i Kiyâmet, BSB Or. Oct. 1596.

194

Mukaddime,
Sayı 4, 2011

Resim 13- Deccâl; Önünde iki casus, iki tarafında Cennet ve Cehennem, Cifrû'l- Cami, TSM Bağdat 373, y. 237b.

Kaynakça

- And M. (2010). *Minyatürlerle Osmanlı- İslâm Mitologyası*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- And M. (2002). *Osmanlı Tasvir Sanatları:1 Minyatür*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul.
- Bağcı S. vd, (2006). *Osmanlı Resim Sanatı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- Can Y.; Gün R. (2006), *Ana Hatlarıyla Türk İslam Sanatları ve Estetiği*, Kayıhan Yayınları, İstanbul.
- Demircan A. R. (2009). *Kıyâmet, Kur'an ve Sünnet ışığında Cennet hayatı*, İstanbul.
- İpşiroğlu M. Ş.(2009). *İslâm'da Resim Yasağı ve sonuçları*, YKY, İstanbul.
- Mahir, B. (2005). *Osmanlı Minyatür Sanatı*, Kabcacı Yayınevi, İstanbul.
- Tanırdı Z. (1984). *Siyer-i Nebi, İslâm Tasvir Sanatında Hz. Muhammed'in Hayatı*, Hürriyet Vakfı yayınları, İstanbul.
- Tanırdı, Z. (1996). *Türk Minyatür Sanatı*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.
- Topaloğlu B. (1993). *Cehennem, İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 7, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Topaloğlu B. (2002). *Kıyâmet, İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 26, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- Yahya H. (2009). *Ölüm, Kıymet, Cehennem*, Araştırma Yayıncılık, İstanbul.
- Yaman B. (2002). *Osmanlı Resim Sanatında Kıyâmet Alâmetleri; Tercüme-i Cifrû'l -Câmi ve Tasvirli Nüshaları* (Basılmamış doktora tezi),Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Yaman B. (2007). *Ahvâl-i Kıyâmet Yazmaları Resimlerinde Kıyâmet Sonrası Hayat*, *Edebiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: 24, sayı:2, s. 217-234.
- Yıldırım S. (2004). *Mü'min Süresi, Kur'an-ı Hakîm'in Açıklamalı Meali*, Işık Yayınları, İstanbul.
- Yıldız O. (2002). *Ahvâl-i Kıyâmet, Orta Osmanlıca Dönemine Ait Bir Dil Yadigârı*, Şule Yayınları, İstanbul.

